

SHEROBOD DOSTONCHILIK MAKTABINING TARIXIY TARAQQIYOTI

Abduraxmanova Asila Alisherovna

TISU talabasi

Norkulova Shaxnoza Tulkinovna

TISU dotsenti (PhD), Termez (Uzbekistan)

shaxnoza_norkulova@tues.uz

ORCID: 0009-0008-7546-7613

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17192053>

ARTICLE INFO

Received: 01st September 2025
Accepted: 05th September 2025
Published: 24th September 2025

KEYWORDS

“Doston”, “Alpomish”, Go‘ro‘g‘li turkumidagi “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi”, “Malikai Ayyor”, “Ravshan”; “Kuntug‘mish”, “Rustamxon”. Samarqand, Xorazm, Farg‘ona (Namangan), Sherobod dostonchilik an‘analari.

ABSTRACT

Ushbu maqolada o‘zbek folklori va folklorshunosligi, doston va dostonchilik maktablari xususida gap ketadi. Og‘zaki ijoddagi dostonning bir qator tarkibiy qismlari, dostonchilik an‘analari hamda dostonchilik maktablari atroflicha yoritilib beriladi.

Dunyodagi ayrim xalqlarda o‘zining tarixiga oid yirik hajmdagi katta muhim voqea bayon etiladigan janrlar bor. Biz - o‘zbeklarda bu janr “doston” deb ataladi. “Doston” so‘zi qiziq-qiziq voqealarni hikoya qilish, maqtash ma‘nolarini anglatadi. Badiiy adabiyotimizda asosan ikki usulda yaratilgan dostonlar bor. Birinchisi, asrlar davomida xalq og‘zaki ijodida baxshilar tomonidan og‘zaki tarzda kuylab kelingan dostonlar. Ikkinchisi, yozma shaklda shoirlar tomonidan ijod qilingan dostonlar. “Alpomish”, Go‘ro‘g‘li turkumidagi “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi”, “Malikai Ayyor”, “Ravshan”; “Kuntug‘mish”, “Rustamxon” kabilar og‘zaki dostonlar namunalari. Yusuf Xos Hojibning “qutadg‘u bilig”, Haydar Xorazmiyning “Gul va Navro‘z”, Navoiyning “Hayratul abror”, “Farhod va Shirin”, “Layli va Majnun” kabi asarlari esa yozma adabiyotdagi dostonlar bo‘lib, ularni og‘zakidan ajratish lozim bo‘ladi.

Og‘zaki ijoddagi doston bir qator tarkibiy qismlardan tashkil topadi. Professor M. Saidov ularni she‘riy va nasriy parchalardan iborat matndan, musiqadan, doston aytuv-chining hofizlik san‘atidan va soz cherta bilishidan iborat, deb qayd etadi. Shu bilan birga, doston haqida to‘liq tasavvur hosil qilish uchun baxshining bevosita tinglovchi-lar davrasida qaynab (ilhomga kirib) doston ijro etishiga guvoh bo‘lish ham muhimdir. Demak, doston bo‘lishi uchun baxshining tinglovchi bilan jonli muloqotini ham tarkibiy qismlardan biri sifatida baholash mumkin.

Dostonni baxshilar kuylaydilar. qadimgi zamonlarda “baxshi” xalqona usullar bilan bemorni davolovchi tabib, ayrim hududlarda ustoz ma‘nolarini anglatgan. Bugungi kunda bu so‘z

asosan xalq dostonlarini kuylaydigan san'atkorni bildiradi. Baxshi soz chertganda sozanda, she'riy parchalarni kuyga solib aytganda xonandadir. Shuningdek, parchalarni bir zumda to'qib ketadigan shoir, dostondagi nasriy parchalarni yoddan o'qiyotganda badiiy so'z ustasi hamdir. Shoirtabiat baxshi hech qachon dostonni bir xil, ya'ni o'zgarishsiz ijro etmaydi. Professor Hodi Zarifovning ta'kidlashlaricha, bulung'urlik Amin baxshi "Alpomish" dostonini uch oy davomida tinglovchilarini sira zeriktirmay kuylagan ekan. Endi yozda yoki kuzda boshlangan doston kuzda yoki qishda nihoyasiga yetishini tasavvur qilaylik. Bir fasl muddatda doston ijro etgan baxshi biron kitobga qaramasdan shuncha gapni va she'riy parchalarni qaerdan topgan? O'sha nusxadagi dostonning hajmi qanday bo'lgan? Uch oy zeriktirmay ijro etish uchun naqadar yuksak mahorat egasi bo'lishi kerak o'sha baxshi? Bu savollarga beriladigan har bir javob o'zbek dostonchili-gining beqiyos imkoniyatlarini qayta-qayta takrorlaydi, xolos. Baxshi doston aytar ekan, "Alpomish" dostonida Alpomish gapirganida, Alpomish mardligini, Barchin so'zlaganida go'zal qizning yuzini ko'z oldimizda gavdalan-tiradi. Shuning uchun doston kechalari har bir tinglovchi uchun katta bayram bo'lgan. Bu kechalarda odamlar o'rtasidagi hamma ginaxonliklar unutilgan, turmush tashvishlari chekingan. Yoshu kattalar, erkak-ayollarning butun xayoli dostondagi voqealar bilan band bo'lgan.

Dostonlar hajm jihatdan chegaralanmaydi. Doston ijrosi ham ba'zan soatlab, ba'zan kunlab davom etgan. Bunda doston mazmuni, baxshining mahorat darajasi muhim hisoblangan. O'zbekistonda xalq dostonlari Samarqand, qashqadaryo, Surxondaryo, Buxoro, Xorazm, Namangan viloyatlarida va qoraqalpog'iston muxtor respubhkasida ijro etiladi. Ijrochi baxshilar do'mbira, tor, dutor chertib, qo'biz tortib doston aytadilar. Ijro usuliga ko'ra o'zbeklarda Samarqand, Xorazm, Farg'ona (Namangan) dostonchilik an'analari mavjud bo'lib, Samarqandda ichki bo'g'iz ovozda, Xorazmda ochiq qo'shiq aytish yo'li bilan, Namanganda ochiq, ammo, musiqa asbobiga mos holda kuylanadi.

Yuqorida qayd etilgan dostonchilik an'alaridan tashqari, ularning tarkibida dostonchilik maktablari ham mavjud. Bir an'ana doirasida doston mazmunidagi mohiyat saqlangan holda qahramonlar xatti-harakati, ruhiy kechinmalari Yo'nalishini farqli tarzda namoyon qilish dostonchilik maktablari tushunchasini izohlaydi. Dostonchilik maktablari haqida tasavvur hosil qilish uchun quyidagi ma'lumotni keltirish o'rinlidir. Atoqli olimlarimizning ma'lumotlariga qaraganda, Fozil Yo'ldosh o'g'li Ergash Jumanbulbulning muhabbat mavzuidagi dostonlarini, xususan, "Ravshan"ni yaxshi aytishini tan olgan.

Ergash shoir esa Fozil Yo'ldosh o'g'lining "Alpomish" dostonini aytishiga, ayniqsa, qahramonlik lavhalarining jo'shqin talqiniga qoyil qolgan ekan. Ayni choqda, Fozil Yo'ldosh Ergash shoirning "Alpomish" qahramonlik dostonini muhabbatli qilib aytishini ta'kidlagan ekan. Shuning o'zidan ma'lum bo'ladiki, Bulung'ur maktabiga mansub Fozil Yo'ldosh o'g'li ko'proq qahramonlik dostonlarini yoki dostonlardagi qahramonlik lavhalarini ijro etishga moyil bo'lgan. Demak, Bulung'ur maktabining o'ziga xosligini ham ana shu belgi bilan izohlash mumkin. Ergash Jumanbulbul o'g'li vakil bo'lgan Nurota (qo'rg'on) maktabi namoyandalari esa ko'proq muhabbat mazmunidagi dostonlarni ijro etganlar. Demak, Nurota maktabida muhabbat lavhalarini, ruhiy holatlarni, his-tuyg'ularni ifo-dalashga ko'proq e'tibor berilgan. Dostonchilik maktablari haqidagi tasavvurga ana shunday belgilar vositasida aniqlik kiritiladi. Ayni olganda, keyinchalik alohida-alohida maktab sifatida shakllangan hududdan mohir baxshi yetishib chiqqan. Keyingi shogirdlar ana shu baxshi tajribasidan va ijro usulidan bahramand bo'lganlar. Natijada, bir mahalliy sharoitda aytilgan doston ikkinchisidan farqlanib borgan va maktab sifatida shakllangan.